

ЗА МАНАСТИРИТЕ В „СВЕТА ГОРА“, „ТЪРНОВСКИ ПЛАНИНИ“ И „ТЪРНОВСКА СВЕТА ГОРА“

ЙОРДАН АЛЕКСИЕВ

Първото споменаване на топонима „Света гора“ е в Житието на Теодосий Търновски, написано от Цариградския патриарх Калист. Когато достигнал до Търново, *„който беше царстващия град на българите-пише патриарх Калист, намери тогава много прочутия манастир на всеславната Дева и Богородица, Христовата майка, той (Теодосий Търновски – б.м. Й. Ал.) се посели в него. Даже и до днес този манастир се нарича с обикновеното си име Света гора.“* (подч. Й. Ал.).¹ Още по конкретни данни за местността намираме в Похвалното слово за Евтимий, написано от Григорий Цамблак: *„...край град Търново има една местност, отделена от него само с река, видима отвед, пълна със знак и напоявана обилно с изтичащи води; водната и щедрост наслаждаваше очите преди вкуса; с дървета гъсто обрасла, тя е пълна с разнообразие на всякакви плодове и цветя, а над нея се издига гъста гора и пространна. В тази местност се намираше храм на приснодевата Христова майка и Богородица“* (подч. Й. Ал.).² В посочения откъс от Похвалното слово не се споменава топонимът „Света гора“, но указанието, че в нея се намира манастирът, посветен на „приснодевата Христова майка“ е доказателство, че описанието се отнася за Света гора. По различно, но според мен и по-неприемливо, е мнението на издателите на „Слово“-то, които приемат, че под израза „една местност“ Цамблак *„описва местността Ксилифор, която е богата на извори и потоци и се вижда от всички части на столичния Търновград, понеже се намира през Янтра на изток от него.“*³

Значително по-богата информация намираме в Пространното житие на Ромил Видински, написано от Григорий Доброписец. Според него *„околните жители на споменатия град Търнов познават близките планини. Защото има една планина, намираща се близо до Търнов, наричана с местното име Устие. Има и един хълм до града, наричан и той от стари времена Света гора; в тях живеят множество иноци, живеят и до днес.“* (подч. Й. Ал.).⁴ В посочения откъс става дума за близка планина, наричана с името Устие и хълм, наричан Света гора.

Местността Усое се споменава в една приписка в Лествица, където е

отбелязано, че „...в годината 6972 (=1363/64), индикт II, била писана тази книга с тези три тленни пръста от последния от иноците Теодосий, на мястото Устие при град Търново при благоверния цар Иван Александър и неговата царица, новопросвещената Теодора ...“ (подч. Й. Ал.).⁵ Много точно е описанието на Константин Иречек, според който „...главните пътища водят през двата пролома на Янтра край реката, единият от юг, към Габрово, през тъй нареченото Хустето, старото Устие... другият на север към крайдунавската равнина през Дервента (на турски теснина, проход“ (подч. Й. Ал.).⁶ По-нататък К. Иречек пише, че на „юг от сегашния град се издига зад реката един хълм, цял обрасъл с гора; прозорците на къщите, обърнати към тази страна, гледат в най-близко съседство през водата към короните на дърветата. От средните векове до ден днешен този горист хълм се нарича Света гора“ (подч. Й. Ал.).⁷ В. Златарски смята, че „мястото Устие“ е северното търновско дефиле, което „сега се нарича от населението Дервента, или които прави река Янтра, след като заобиколи Царевец и Трапезица“.⁸

От сведенията на изворите и по-късните описания става ясно, че с топонима Света гора се означава само хълмът, който се намира на юг от „сегашния град“ и е отделен от него само с р. Янтра. От Житието на Теодосий Търновски и Похвалното слово за Евтимий знаем, че там се е намирал манастирът „Св. Богородица“. Трудно може да се отговори на въпроса къде точно се е намирал този манастир.

Т. Николов отбелязва, че „най-важният манастир на Света гора бил мъжкия манастир „Св. Богородица Одигитрия“, в който манастир е прекарал известно време преподобни Теодосий Търновски“⁹ и без да посочва къде точно на хълма, съобщава, че „следи от този манастир са запазени и до днес“.¹⁰ Янка Николова обнародва три скулптурни глави, намерени през април 1957 г. на северния склон на хълма. Според нея те са намерени на същото място, където до „около 1937 г. са били запазени основите на голяма сграда, известна като манастир, наречен „Св. Богородица Одигитрия (Пътеводителка)“.¹¹ М. Робов също приема, че манастирът се намира на северния склон, като конкретизира мястото му там, където пътят за Великотърновския университет „се включва в околоръстното шосе“¹². Той посочва още, че на „същото място до 40-те години на нашия век са били запазени останки от зидове на голяма сграда“ и „по стара традиция на същото това място на празника „Успение Богородично“ ежегодно са ставали народни събори“¹³. Останки от хоросанови градежи са разкрити и при строежа на почивната станция на „Пътни строежи“.¹⁴

Под „гъста гора и пространна“ трябва да разбираме по-високите възвишения южно от хълма Света гора.¹⁵ С „близките планини“ навярно са били означавани както „пространните гори“, така и мястото, наречено „Устие“. Според К. Шкорпил останките от споменатия в приписката на Лестовица манастир Устие се намирал „между пролома Устие и Синия вир, който пробива южния скалист склон на търновската планине между Шемшево и Чолакова махала

(дн. Квартал Чолаковци – бел. Й. Алекс.)...*Западният от тези върхове се нарича Клисе баир... На връх Клисе баир на две места се виждат развалини на манастир, за които не се е запазило никакво предание*¹⁶ (подч. Й. Ал.). Същият манастир Н. Станев свързва с манастира „Св. Марко“.¹⁷

Въз основа на сведенията на изворите и преданията можем да приемем, че топонимът „Света гора“ означава само хълма южно от Царевец и Трапезица (т.е. от сегашния град). Той се включва в по-широкото понятие „близки планини“ или както ги нарича К. Шкорпил „търновски планини“, заедно с възвишенията южно и западно от Търново, като югозападният хълм през средновековието се е наричал Устие.

С „търновски планини“ свързах възвишенията на юг и югозапад.¹⁸ По-късните ми занимания с историята на Преображенския манастир и тази на манастира „Св. Троица“ ме насочиха към сведения, които дават възможност за разширяване на обсега и в северна посока.

В книгата си „Археологически и исторически изследвания“ д-р Васил Берон обнародва спомени на монаси и четири „влашки грамоти“. Според неговото описание старата църквичка била разрушена през 1847 г. И над олтара ѝ имало плоча с надпис: „Тая черква Св. Троица е съзидана в 1070 година, януари 27. Епитроп Георгий Преложник и сина му Калин.“¹⁹ Пак според разказа на монасите д-р Берон е записал, че „над западните врати срещу олтара, и от двете страни, е имало изображения на цар Иван Александър, и на сина му цар Иван Шишман III, при които били изписани и съпрузите им царици и децата им...“²⁰ През 1856 г. игуменът на манастира показал на д-р Берон „кожяни (пергаментови) големи листове, що били намерени в зида на старата църква, гудени в една тенекияна кутия“²¹, дадени на манастира от „влашките господари“.²²

В грамотите манастирът е наричан „Шишманов“ и е посочено, че се намира „отвъд Дунав в търновските гори, дето се празнува и почита храма на светата животворна и неразделна Троица“²³ (подч. Й. Ал.), т.е. интересното в случая е, че при локализирането на манастира е посочено, че той се намира в **търновските гори**, за които вече е известно че представляват възвишенията южно и югозападно от града. Според мен имаме основание да затворим пръстена както от юг и югозапад, така и в северна и североизточна посока. Това са манастирите, които са разположени най-близо до столичния гра

Въз основа на сведенията на писмени извори, стари описания и предания и археологически разкопки в района на „търновските планини“ се намирали манастирите: два манастира на хълма Света гора, единият от които известният от писмените извори „Света Богородица“; манастирът „Св. Марко“ (Марковият манастир), издигнат южно от Света гора, в дълбочината на пролома²³; манастирите на Клисе баир, от които единият известен от приписката от Лествица манастир „Устие“, разположен на югозападните възвишения; Присовският манастир „Св. Архангел Михаил“, двата арбанашки манастира – „Св. Богородица“ и „Св. Никола“, намиращи се североизточно от столичния

град; и манастирите „Света Троица“ и „Преображение Господне“, оставащи в северна посока. Очертаната картина потвърждава сведението на Григорий Доброписец, че „в близките планини живеят множество иноци, живеят и до днес“ и дава основание да приемем, че става дума за големи манастири с многобройно братство – средища на оживена книжовна и просветна дейност.

Най-широк териториален обхват има понятието „Търновска Света гора“, в което се включват и сравнително по-отдалечени манастири, от които са известни: Старият мердански манастир „Св. Четиридесет мъченици“, Плаковският манастир „Св. Илия“, Капиновският манастир „Св. Никола“ и Старият килифаревски манастир.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България, 2, С., 1978, с. 361. Вж. И превода в Стара българска литература, с. 4, Житиенписни творби (съст. И редактор Кл. Иванова), С., 1986, с. 446: „тогава намери и манастир, много прочут (посветен) на всеславната Дева и Богородица Христова майка. Носели се там (на мястото), което дори и до днес се нарича обикновено Света гора“.

² Русев, П., Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евгимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 189.

³ Пак там.

⁴ Стара българска литература. С., 1974, с. 282.

⁵ Петров, П., В. Гюзелев. Цит. съч., с. 423.

⁶ Иречек, К. Пътувания по България. С., 1974, с. 282.

⁷ Пак там, с. 283.

⁸ Златарски, В. История на българската държава през средните векове, III, С., 1972, 348-349.

⁹ Николов, Т. Град велико Търново. – В: Климент Търновски. Васил Друмев. С., 1927, с. 276.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Николова, Я. Принос към средновековната българска пластика. - Археология, II, 1960, 4, 14-27.

¹² Робов, М. Манастирите в Търново и околността през XII-XIV век. Автореферат. С., 1993, с. 8. Прави впечатление по-подробната информация в по-новите изследвания.

¹³ Пак там.

¹⁴ Информация, събрана от автора.

¹⁵ Н. Станев приема за южна граница на хълма Света гора „седловината, през която минава шосето Търново-Шереметя-Тузлука...“ – В: Станев, Н. История на търновската предбалканска котловина, С., 1993, с. 9.

¹⁶ Шкорпил, К. План на старата българска столица велико Търново. – ИБАД, I, 1910, с. 150.

¹⁷ Според описанието на Н. Станев „на север от Присово, след като се прехвърли Присой бърдо, се намира манастирище „Светого Марко“. Той посетил мястото заедно с Т. Николов и директора на библиотеката П. Крушев. Направили описание и скица на църквата. Тя е „четвъртоъгълна“, имала дължина 10 м и ширина 4,5 м, а дебелина на зидовете 0,87 м; градена от камъни на хоросанова спойка. Авторът приема, че манастирът „Св. Марко“ е споменатият в приписката, тъй като той се намира най-близо до прочутото търновско Устие

на Янтра – В: Станев, Н. Цит. съч., с. 34.

¹⁸ Алексиев, Й. Бележки за ранната история на търновските манастири. – Сб. В чест на проф. Веселин Бешевлиев, В.Търново, 1993, 189-198.

¹⁹ Повечето автори се доверяват напълно на сведенията в надписа и приемат основаването на манастира „Св. Троица“ през 1070 г. Други не приемат датировката, тъй като годината е посочена от Р. Хр., а не както е обичайната практика през средновековието – от сътворението на света. Както сочи д-р В. Берон преписването на надписа е станало след счупването на плочата. Ако приемем че на плочата годината е от Сътворението на света и е „преизчислена“ от преписвача от Р. Хр. на 1070, то тази година отговаря на 6578 от Сътворението на света. Последната се изписва по следния начин: S Ф О Н. Изписването на стотиците обаче е много близко до 6778 (S Ψ О Н) и 6878 (S Ω О Н), което отговаря на 1270 или 1370 г. От Р. Хр. Горните разсъждения ми дават основание да приема, че манастирът е построен през 1370 г. По подробно за това вж. Алексиев, Й. Бележки за два епиграфски паметника. – Сб. В памет на проф. Веселин Бешевлиев (под печат).

²⁰ Берон, В. Археологически и исторически изследвания. В. Търново, 1886, с. 102.

²¹ Пак там, с. 107.

²² Пак там.

²³ Пак там.

ABOUT THE MONASTERIES IN „SVETA GORA“, „TURNOVSKI PLANINI“ AND „TURNOVSKA SVETA GORA“

Yordan Alexiev

Summary

On the basis of information from written sources were carried out experiments to determine the limits of the regions named „Sveta gora“, „Turnovski planini“ and „Turnovska Sveta gora“. For localization the monasteries near by the capital city was drawn information from the terrain goings around, archaeological investigations and descriptions of the old capital by research-workers.

According to the author the smallest territorial area has the toponym “Sveta gora” (the hill south of Tsarevets) the middle – „Turnovski planini“ (sout and southeast of Sveta gora) and the largest – „Turnovska Sveta gora“ (comprising the region north and north-east of the capital).